

ЕТИКА И ЕСТЕТИКА ГРИГОРИЈА БОЖОВИЋА

Темајски зборник водећеї националної значаја

Филозофски факултет у Приштини
са привременим седиштем у Косовској Митровици
Културни центар „Стари Колашин“, Зубин Поток
2021.

О приповедачком презенту и његовој дијалекатској подлози у Бојовићевим наративним текстовима из Ибарског Колашина

Сажетак. У раду биће усмерена пажња на употребну диференцијалност две аспекатске варијанте презента као наративно употребљеног глаголског облика на примеру ексцерпираних грађе из путописа Григорија Бојовића – *За робовања и Гредом*. Са синтаксостилистичког и синтаксичко-семантичког аспекта, укључујући и психолингвистичке моменте, издвојићемо и објаснити карактер временски транспонованог презента у обележавању прошлих радњи. Са становишта дијалектологије, покушаћемо да анализом презента у наративној употреби прикажемо у коликој мери је оваква служба презента присутна у говору Бојовићевих ликова и које контекстуалне околности мотивишу наративну употребу. Осим тога, настојаћемо да утврдимо колико се стање добијено анализом подударно са стањем у суседним идиомима зетско-сјеничког дијалекта или ће се показати да добијена слика представља специфичност говора Ибарског Колашина. У фокусу истраживања неће бити реченични ниво већ ниво дискурса, јер он омогућава аспектуално шири проучавања.

Кључне речи: презент, прошло време, наративна употреба, уживљеност, Ибарски Колашин, Григорије Бојовић.

У испитивању присутности презента у књижевном делу Григорија Бојовића полазимо са претпоставком да је његова употреба високофреквентна, јер је он једини глаголски облик којим се исказује садашњост у српском језику. Ексцерпираним деловима путописа и приповедака у којима налазимо презент у служби наративног облика, наше полазиште показује се исправним. Међутим, примарни задатак нашег истраживања није анализа овог глаголског облика у својој примарној служби. Презент је глаголски облик који изван своје примарне функције може бити употребљен за исказивање радњи које су

¹ jovanab89@yahoo.com

временски транспоноване у прошлост или будућност (Танасић, 2005, стр. 376). Приповедачки, историјски или наративни презент јесу називи за транспоновани презент у прошлост. Новија литература доноси још један назив „синема-тографски презент“, јер „читалац има утисак да се радња одвија пред његовим очима, као да гледа филм“ (Станојевић и Ашић, 2008, стр. 41). У овом раду биће изложена запажања о секундарној употреби презента у књижевном опусу Григорија Божовића, јер је управо као такав носилац високог степена стилогености. Са синтаксостилистичког и синтаксо-семантичког аспекта, покушаћемо да издвојимо и објаснимо карактеристике временски транспонованог презента у обележавању прошлих радњи. Са становишта дијалектологије, покушаћемо да анализом презента у наративној употреби дођемо до следећих сазнања: у коликој мери је оваква служба поменутог глаголског облика заправо присутна у говору Божовићевих ликова, које контекстуалне околности мотивишу наративну употребу, да ли се стање добијено анализом подударара и колико са стањем у суседним идиомима зетско-сјеничког дијалекта, а колико са употребом у стандардном српском језику или ће се показати да добијена слика представља специфичност говора Ибарског Колашина.

Када се говори о функцији презента у наративном режиму употребе, Т. Маретић у својој *Грамајници* разликује праву и неправу садашњост, а у оквиру неправе садашњости (када се о нечему говори „кад год се прилика деси“) пише о „хисторичком“ презенту који се употребљава у приповедању прошлих догађаја, а његов се семантизам поклапа са значењским вредностима аориста и перфекта (1963, стр. 604). На крају закључује да се оваква употреба презента и то „од трајних глагола“ често среће у народним песмама и приповеткама, као и у језику писаца (Маретић, 1963, стр. 609). М. Ивић указује на особеност презента „у емоционалној наративи где се тежи за максималним ефектом непосредног доживљаја стварности“ (1958, стр. 141), те указује на аспект који доприноси стилистичким анализама, а које ће употпунити уско традиционалне погледе на синтаксу глагола. У том смеру крећу се и истраживања Ј. Вуковића, код кога проналазимо диферентну употребу глаголских облика у „обичном, разговорном изразу“ и у „причању, приповедању“ (1967, стр. 374). Та разлика огледа се у стилској маркираности радње која се исказује, те бисмо могли рећи да је употреба глаголских облика у наративном исказу маркирана у односу на ону у разговорној. Приповедни стил изискује експресивнију употребу језичких форми ради приближавања доживљаја и догађаја о којима се говори, што значи да је њихова појава стилистички маркирана. М. Стевановић такође пише о „историјском“ или „приповедачком“ презенту за означавање радњи презентом које су се вршиле у прошлости (Стевановић, 1989, стр. 583–587). Да се ради о презенту за означавање радњи у прошлости, види се из контекста, на основу неког претериталног глаголског облика којим се ситуација временски лоцира, као и навођењем прилошких одредби. „Релативни презент за означавање

прошлих радњи, и свршених и несвршених глагола, најчешћи је свакако у приповедању. Зато ми и сматрамо да је за њега најадекватнији термин приповедачки (наративни) презент. Њиме нарочито обилују народне песме и приповетке, као и језик Вука Караџића у целини, а било га је више и код Вукових следбеника, наших ранијих класичних књижевника, песника и приповедача. Код неких новијих и најновијих писаца је, свакако, нешто ређи, под утицајем свакодневног пословног језика, у коме се све више за означавање прошлих радњи употребљава скоро искључиво перфекат“ (Стевановић, 1989, стр. 585).² Када се у својој монографији о презенту бави транспонованим формама овог глаголског облика, С. Танасић такође пише о секундарној употреби презента и већ поменутих условима у којима се транспоновање у прошлост реализује. Поред тога, истиче да моменат говора, као један од синтаксичких аспеката који су битни за временско одређивање глаголске радње, у наративном режиму није релевантан, односно „тада изостаје успостављање било каквог односа између момента вршења радње и момента говора“ (Танасић, 1996, стр. 149).

У анализи транспоновања облика презента у прошлост потребно је, пре свега, обратити пажњу како на синтаксичке тако и на прагматичке моменте, оне из ширег језичког окружења који условљавају реализацију радње исказане наративним презентом. На примерима наше грађе, издвојићемо микродискурсе код којих је присутна експлицитно наведена временска детерминација, али и оне делове текстова код којих је употреба транспоновоаног облика презента мотивисана ширим контекстом. Семантичка разлика наративних презентских форми огледа се и у одабиру имперфективних или перфективних глагола. У фокусу истраживања неће бити реченични ниво, већ ниво дискурса јер омогућава аспектуално шира проучавања, на чему се у србистичкој литератури инсистира тек од половине XX века. Наративни презент, поред још неких глаголских облика, поседује значајну функцију обележавања, односно изражавања временске прогресије наративног дискурса, а када говоримо о темпоралној прогресији, имамо на уму, пре свега, сукцесивни распоред излагања догађаја. У оваквом изражавању темпоралне прогресије, што се показује у студији В. Станојевића (2013), доминантну улогу поседују глаголи перфективног вида, јер догађајност подразумева ограниченост – перфективност.³ Стога се презенту перфективног вида приписује ова особеност, као уосталом и аористу. У анализи глаголских облика уопште, они се не могу стриктно посматрати појединачно, већ увек у корелацији са другим облицима, интралингвистичким и екстралингвистичким средствима, што подразумева истраживање на дискурзивном плану. Из

² Већина наших синтаксичара је временски транспоновани облик презента поистовећивала са релативном употребом овог облика, што ће новија истраживања оповргнути указујући на прецизнију дистинкцију у функционалној употреби (в. Танасић, 1996; Станојевић, 2016).

³ По Кампу и Рајлу (1993). У: Станојевић, 2013.

ексцерпирани грађе путописа из Ибарског Колашина Г. Божовића, издвојени су делови управног говора ликова овога краја у којима се јављају низови како презента перфективних глагола тако и презента имперфективних глагола. У анализи ових одломака биће указано на употребну диференцијалност две аспекатске варијанте презента, на мотивисаност одабира конкретног облика, као и на својствену стилистичку вредност која се постиже у наративу. Сви поменути фактори условљени су специфичном употребом језика која није комуникативна, већ наративна и самим тим у старту обележена маркираношћу у односу на стандардни разговорни стил. Секундарна специфичност ексцерпираних делова текстова које анализирамо јесте да су они писани дијалектом. Треба истаћи да је писац изворни говорник идиома Ибарског Колашина.

Кроз даљу анализу наративног презента покушаћемо да кроз издвојене примере потврдимо специфичности његове употребе, а и посебно ћемо обратити пажњу на прагматичке и лингвостилистичке појединости које се кроз анализу намећу. Овакву употребу презента анализираћемо у два путописно-репортерска записа – *За робовања* и *Гредом*.⁴ У овим записима, уживљавање у прошлост Божовић постиже управо употребом презента, како из своје, приповедачеве перспективе, тако и из перспективе присутних јунака. У фокусу нашег истраживања биће само они делови путописа који су у форми управног говора, што је и задатак овога рада – да се укаже на присутну дијалекатску основу. Из перспективе својих ликова, односно из унутрашње тачке гледишта предочени су нам догађаји омиљеног Божовићевог јунака – попа Јеротија Крсмановића из Војковића (са Рогозне), и то у оба путописа. Како би се дочарала стварност проживљених догађаја, најфреквентније средство изражавања јесте, пре свега, презент перфективних глагола, а потом презент имперфективних глагола. „Ради уживљавања у догађаје о којима говори, говорно лице је употребило презент место перфекта (транспозиција презента у перфекатску ситуацију), – супституисало перфекатски облик презентским“ (Вуковић, 1967, стр. 374). У првом путопису *За робовања* издвајамо четири наративне целине којима је изражено евоцирање прошлих догађаја попа Јеротија. Прва наративна целина говори о боравку попа Јеротија код Ферад-бега, друга наративна целина односи се на период живота за време окупације под Аустријанцима, трећа на службу у шуми, а четврта говори о Ибру из Јошанице. Пре сваке наративне, а и тематске целине дат је оквир који нам најављује приповедну слику, као и тон саопштавања догађаја – (1) „Не умијем ти све испричати“; (2) „А, да... Побогу ко ће све испричати?...“ (3) Е, баш да кажем још то...“; (4) „Нећеш вјеровати“.

Прва наративна целина почиње дескрипцијом простора у коме се радња дешавала. И контекстуално, али и експлицитном временском детерминацијом обележено је значење прошлог времена, односно употреба презентског облика за радње у прошлости. У издвојеном микротексту временски оквир прошлости

⁴ Библиографске податке путописних записа видети на крају рада.

даје облик перфекта „стојао сам“, као и интралингвистички фактор – темпорални адверби „тек у то доба“ који стоје на почетку аористног низа.

„Не умијем ти све испричати. Бегов чардак као какав сарај. Око њега наслони, наложени огњеви, наоружани људи као војска. Унутра далбухана, песма, свирка, гусле и музике. Као на свадби. Кроз тремове снују бегови из разних места, разне одеће, свакојаки голаћи и зулумћари: страва да те узме. Стојао сам код врата као покајник до пола ноћи. Тек у то доба дође Хаљо и поведе ме у неку стају да преноћим, рекавши ми да ће ме бег примити кад се смилује...“ (За робовања, стр. 416)

Издвојени микротекст, заправо, представља само дискурзивну припрему за следећу наративну целину која обилује облицима имперфективног и перфективног презента. Присутни облици наративног презента, у комбинацији са другим прошлим временима, поседују стилистичку вредност представљања догађаја као актуелног, што не би било могуће да је уместо презента употребљен неки други претеритални облик.

Други наративни дискурс односи се на период живота попа Јеротија за време окупације, који је провео под једним од узвишења планине Рогозне (Јелеч) – од новембра до марта месеца. Пре самог управног говора, приповедач упућује читаоце на околности које су довеле до догађаја о којима поп Јеротије прича.

„Тврђи је човјек од камена, брате мој... Прикрадем се кући, да видим снаху, кћер и унучад, узнем по један хљебац, па у гору као каква преплашена зверка. Снаха преневољено ишћа гђе ћу бити да ми изнесе мало хране, а ја се заценим од плача и не смијем да речем. Женско је чељаде, заплашиће га зли људи, па ће оказати. Бјежим горе под Јелеч, па идагнем и молим се богу, молим а не ироклињем. Увијем се у шареницу и лејнем. Кад се иробудим, а оно на мени снијег од три стопе. Завију недалеко вуци, а ја бјежи на букву. А кад ноћу залају пси по селу, иоирчим кући. Учини ми се да моју унучад ијеку, снаси мећу око врата ужежене вериге... Прикрадем се до онога великога дуба горе, сјутра ћеш га виђети. У његовој шупљини чувао сам сјекиру и један стари добро напуњен пиштољ... Чудиш се што их собом нијесам носио? Нијесам себе оружјем хтио бранити. Нијесам никад пушку употребио. Али за ђецу... Хе... тако ирићем до куће, ослушнем, иоиледам кроз прозор. Мир. У кући сама снаха, они проклетници неће ноћу где је сама жена – отишли код другога да преноће. Тако се ја опет враћам у шуму...“ (За робовања, стр. 417)

На примеру наведене наративне целине можемо пратити процес временске прогресије изнетих догађаја. Доминантни су низови перфективног презента који почињу или се завршавају обликом имперфективног презента. Иако се у наративном режиму саопштавања чешће јављају тзв. имперфективни низови, оваква комбинација глаголских облика није нимало случајна, а указује нам

и на улогу глаголског вида. Имперфективна варијанта презента појављује се спорадично као подсетник „непосредног доживљаја стварности“ (Ивић, 1958, стр. 141), да се „радња сагледава као процес у току“ (Танасић, 1996, стр. 150), и ритам приповедања успори, док је функција удружених облика перфективног презента створити осећај динамичности и сукцесивног распореда дешавања. Ова семантичка вредност перфективног презента умногоме утиче на темпоралну прогресију изражавања, коју иначе поседује и аорист. Што се разлике у употреби ове две варијанте наративног презента тиче, у науци је указано да је „са презентом перфективних глагола временско низање догађаја једина релевантна опција, то није увек случај и са презентом имперфективних глагола“ (Станојевић, 2013, стр. 96). Једини овде присутни низ имперфективног презента састоји се од три такве јединице („молим се богу“, „молим а не проклињем“), који такође има дозу стилског ефекта, и то што непосреднијег приближавања проживљених ситуација, а притом је праћен и емотивним тоном приповедања. Позицију временске перспективе одређује сам контекст под којим укључујемо повремену употребу пуног или крћег облика перфекта, али и јављање временских клауза које упућују на темпоралну детерминацију радње главних клауза (Танасић, 1996, стр. 155). Овај део наративног тока у путопису *За робовања*, дискурзивни је пример комбиновања различитих синтаксичких јединица у описивању прошлих догађаја као садашњих. Удруживање, али и супротстављање наведених глаголских облика у датом наративном исказу, мотивисано је доприносом у комплетнијем и што живописнијем осликавању животних ситуација овога јунака у периоду под окупацијом.

Трећа наративна целина односи се на исти временски период, али јунак сада описује како је, под већ поменутиим специфичним условима, изгледала његова служба у шуми у којој се крио.

„А ја уђем (1) у пећину, *наложим* (2) мало огњица, *ужежем* (3) воштаницу, а *расћворим* (4) књиге, па *окујим* (5) чатити: дијете, *немој* (6) ми се смијати – сви ти људи *имају* (7) тај свијет, јер сам сузно бога молио да их *ћрими* (8) у своје царство... Хе, хе, па сам и ћецу крштавао на снијегу. *Прснем* (9) мало зејтина у снијег, па тим снијегом обичаја и закона ради *ћомажем* (10) дијете по челу и лицу. Мјесто воде... И вјенчавао сам у шуми. Окретао младенце око букве, а вијенце градио од дренове младљике... Но, не повратило се више, доста је!“ (За робовања, стр. 417–418)

Сам почетак издвојеног микротекста маркиран је перфективним видом глагола у презенту (1), (2), (3), (4), (5). У тим примерима употреба перфективног презента односи се на динамичност нарације, као и на непосредну процесуалност (Радовановић, 1969, стр. 52; Ивић, 1958, стр. 140). Ова врста аспекатског вида упућује на бржу динамику приповедања, те се тако и из наших примера види да се радње хронолошки нижу једна за другом. Низ презента имперфективних глагола (6), (7), (8) у овом систему има функцију померања фокуса

са једне слике на другу, ону која је актуелна, напоредна са моментом говора, након које је акценат поново стављен на оне догађаје који су се одигравали, а рецепијентима представљени на посебан, субјективан начин, перфективним видом презента (9), (10). И овде контекст има улогу временског локализатора, на шта нас упућује последњи део наратије обележен облицима перфекта, који јесте стилски неутралан, али указује на то да се „учесник догађаја враћа из доживљаја прошлости у стварни свет“ (Танасић, 1996, стр. 158).

И четврти наративни дискурс обележен је фреквентном употребом презента перфективних глагола. На самом почетку, а потом још једном, пред крај одломка, на темпоралну локализацију упућују нас језичка прилошка средства – „једнога дана“, „тих дана“. Да се ради о прошлости, евидентно је и на основу временског оквира који чине глаголске форме перфекта.

„А, да... Побогу ко ће све испричати?... Е, баш *да кажем* још то... Једнога дана прикрао се ја до онога дуба *да виђу* кога и *уздем* хљеба. Кад у зли час пред моју кућу Ибро Плохо, доље из Јошанице и кућу му *знаш*, брате мој. Са пет другова. *Разгледа* кућу, кошару, амбаре, кошеве. *Види* да није ништа остало.“ (За робовања, стр. 418)

„„Нећеш вјеровати: *униђе* (1) Ибро Плохо из велике куће Плоха из Јошанице у моју клијет и по кратком времену *изиђе* (2) – обучен као прави поп у цркви са кадионицом и мојим крстом у руци. Обукао стихар, метнуо наруквице, појас па фелон: за епитрахил није знао, но га метнуо око врата поизнад одежде. Скамених се од чуда и засмијах. *Викну* (3) на снаху да му у кадионицу *мејине* (4) жара и тамјана. Бјеху тих дана убили попа Пера из Добриње, па се проклети Ибро *насмја* (5), говорећи како ове одежде *носи* (6) за њега, да би и он по реду и закону као поп био укопан... Моја ћерка *иришрча* (7) и *сјекну* (8) епитрахил и *ирекиде* (9) му га иза врата. *Чувам* (10) га и данас. Ибро *се* за чудо *не наљуши* (11) много, но мирно *иође* (12) кроз село, кадећи кадионицом и мрмљајући нешто кроз зубе тобож као поп... Од стихара и одежде направио је послије були шалваре, опрости ми боже, јер је то била златоткана свила. Ту скоро, кад је Павле Ерановчанин купио његову земљу, у ђубрету смо нашли крст сломљен, и са одежде отшивене крстове – бојао се да их метне були на шалваре“...“ (За робовања, стр. 418–419)

Заправо, и сами низови перфективних глагола у презенту (1), (2) утичу на темпоралну локализацију стварајући контекст који упућује на временску перспективу антериорности у односу на моменат говора (Станојевић, 2016, стр. 218). Овакав семантизам проистиче из прагматичко-стилистичких фактора, који су, како смо већ напоменули, врло битни у описивању свих аспеката глаголских облика. Сви поменути језички елементи чине компоненте слике прошлости, која њиховим удруживањем постаје целовита и потпуна. Актер, приповедајући о догађајима, свој исказ започиње двоструко маркираном секвенцом „једнога

дана прикрао се ја...“; где удружени темпорални адверб и глаголски облик перфекта у даљој корелацији са презентом перфективних и, у мањој мери, са презентом имперфективних глагола обликују временски оквир прошлости. У таквом наративу, учесник догађаја своје доживљаје из прошлости презентује облицима презента. Тим поступком глаголске форме презента временски се трансформишу, те се прошле радње саопштавају као актуелне, чиме оваква употреба презента постаје и експресивно, односно стилистички маркирана. „Експресивна маркираност неког временског глаголског облика сужава дијапазон његових употреба на оне које директно одражавају говорников/нараторов однос према радњи (доживљеност, динамичност, или осећај временске близине радње у односу на моменат говора)“ (Станојевић, 2016, стр. 224). После низова глаголских облика презента и крњег перфекта, јављају се и два облика аориста („скамених се“, „засмијах“), који су уметнути између секвенци крњег перфекта и презента. Мотивисаност њихове употребе налази се у додатној наглашености доживљености радње. Они се налазе у средини наведеног одломка и стоје као подсетник да се ради о доживљеној прошлој радњи, након кога низови перфективног презента (3), (4), (5), (7), (8), (9), (11), (12) стварају слику о динамичности и сукцесивности радњи које су се хронолошки дешавале наведеним редоследом. Ову прогресивност збивања, на тренутак, у приповедању „блокира“ презент имперфективног вида (6), али и презент (10) у комбинацији са језичким елементом прилошког типа, померајући фокус на моменат говора – „Чувам га и данас“ (Бојовић, 2019, стр. 418). На крају, стилски неутрални облици перфекта уоквирују темпорални аспект дискурса, када се актер, односно приповедач враћа на експресивно немаркирано приповедање истичући епилог дешавања.

Догађаји који чине фабулу путописног записа *Гредом* деле је на пет наративних целина. Оне су хронолошки и просторно диференциране. Дистрибуцију ових делова намеће, пре свега, динамика простора. Тако кретање ликова омогућава управо простор који није фиксиран (Ковачевић, 2006, стр. 78). У путопису, приповедач и поп Јеротије путују по Рогозни, а успутне ствари, гредом, асоцирају их и наводе њихов разговор „на одметнике, на невоље које од њих свет сналазе“ (Бојовић, 2019, стр. 420). У првом делу, локациони простор представља подножје Црног Врха. Заправо, цела прича везана је за ово подножје. Употребом аориста, аутор као да наглашава смењивање наративних целина. За разлику од претходног записа, у овом путописно-репортерском запису наративни презент је фреквентнији у приповедачевом наративу. Међутим, како је циљ нашег истраживања анализа дијалекатског текста присутног у репликама јунака, сада ће пажња бити усмерена само на тај слој приповедања, док се резултати анализе наративног презента употребљеног у приповедним нивоима Григорија Бојовића могу наћи у већ објављеној студији.⁵

⁵ В. Бојовић, 2015.

Главни актер и овог путописно-репортерског записа је поп Јеротије, а пре његовог управног говора, путописац износи околности у којима путопис настаје, као и технике истраживачког рада на терену: „Наводим старога на прошлост, на гатке, на све оно што после њега неће нико хтети ни умети да исприча. Расположен је и ведар, прича ми о старим кнезовима и поповима, много о мојем Колашину...“, па још додаје о каквом је саговорнику реч: „Старац живо слика, даје једре карактеристике и поверја, разлаже без сујеверице и напредно“ (Божовић, 2019, стр. 422). Јасно је, дакле, о каквом је типу саопштавања реч. Када је у питању режим саопштавања који није разговорни, већ се реализује у наративном току, најфреквентније средство изражавања јесте презент имперфективних глагола којим се предочава актуелност догађаја и приближава ток реализације радње. Оно што је карактеристично за презент имперфективних глагола јесте то да се, према речима М. Радовановића (1969), јавља у низовима. Самим тим што се јавља на тај начин, а не појединачно, јасно је да утиче на вишеслојно представљање одређене ситуације, односно слике. Поред тога, функција низова несвршеног презента у приповедању јесте живописност и непосредност саопштавања (Радовановић, 1969, стр. 49). Наведени управни говор и овог путописно-репортерског записа садржи имперфективне низове, али и низове сачињене од глагола перфективног вида, који упућују на темпоралну прогресију. Смењивање аспекатских варијанти умногоме утиче на динамику приповедања, чији је крајњи циљ постизање ефекта уживљености.

У издвојеном делу управног говора из путописа *Гредом*, поп Јеротије приповеда о старом свештенику Радојици Клицановићу, домаћину манастира у Дубоком Поточку. Наведени микротекст пример је и експлицитно наведене временске детерминације, али и контекстуално је врло јасно да се ради о прошлим дешавањима. Језички прилошки елементи „давно“ и „тад“ у комбинацији са перфектом глагола указују на евоцирање прошлих радњи.

„Стани и немој се смијати иако је за смијех. Ево и ја *не моју* да се уздржим. Погледај ово лијешће. Давно је било, био сам тад ђак, а у мојој кући још два попа. Ти се нијеси ни родио, али си ваљда чуо за попа Радојицу Клицановића из Колашина. Био је домаћин вашег манастира у Дубоком поточку. Махнит је то поп био, али и прави светац. Бојали смо се од њега као од громовника. Сви су вјеровали да може да прокуне. Долазио је сваке године по два пута на Рогозно у писанију. За манастир. Дошао би прво нашој кући и обично узимао мене да му иомажем и иишем. Није ми било драго, био сам млад и немиран. *Идемо* тако, а он чим *види* како згодно место и чисто, *извади* из бисага једну сребрну овећу кутију, у којој је била читава Дубокопоточка Света Рука, *наиуче* епитрахил, *па се моли* и *мећанише* да се нама *досади*. Ако *ојази* да смо се ми други око њега осмехнули, *разјоройади* се све да *иобије* или *ипрокуне*. Махнит бјеше, бог да га прости!.. Пошли смо тако овим путем, кад се одозго са пјесмом и виком зададоше неки Дедиловци. Њихово је село онамо код Грубетиха, а

ваља да си чуо да су ти људи у пићу најтеже пијанице и убојице. Били на кумству неком, па се изопијали до безумља. Чим нас спазеше, разиграше коње и један дрекну на попа Радојицу.“ (Гредом, стр. 422–423)

Низови временски транспонованих облика презента почињу облицима потенцијала („дошао би... узимао“) и то од несвршених глагола, где је улога глаголског вида и у овом случају од велике важности. Наиме, потенцијал у оваквој служби поседује способност исказивања радњи које припадају прошлости и, у конкретном примеру, изражава понављање тих дешавања „са додатним елементом семантике – евокативно представљање те прошлости“ (Танасић, 2005, стр. 462). Уместо ових облика потенцијала, методом супституције могуће је употребити и перфекат, али тада не би било материјала за текстостилистичку анализу, јер је у ексцерпираној грађи и потенцијал носилац високог степена стилогености, и заједно са осталим језичким јединицама доприноси стварању система који је контекстуално најпогоднији за исказивање прошлости са појачаним стилистичким ефектима. У комбинацији са доживљеним глаголским облицима, и приповедачки презент уноси дозу „приповедачке уживљености“ (Ковачевић, 2016, стр. 378–379). Даљи ритам наратива организован је контрастирањем имперфективне и перфективне форме презента, који се углавном јављају у низовима од два до три облика глагола, и све то са циљем постизања веће уживљености у процес тока реализације дешавања, а који подразумева све већ наведене експресивне функције. Контекстуални временски оквир, поред најфреквентнијих компоненти перфекта и аориста, обележен је на почетку само једним обликом помоћног глагола у имперфекту – „бјеше“, који у издвојеним микротекст уноси својства антериорности и доживљености трајних прошлих радњи. Дакле, скуп свих поменутих језичких средстава доприноси комплетном представљању радњи из прошлости везаних за попа Радојицу, а којима је присуствовао и сам наратор, поп Јеротије. Удруживањем перфекта, аориста и имперфекта ствара се базични слој, тј. позадина која представља претериталну основу у креирању ширег наративног дискурса маркираног употребом временски транспонованог презента у прошлост. Са употребом потенцијала у наведеном микродискурсу, наративном презенту додатно се приписује способност исказивања хабитуалних радњи (или неких „општих карактеристика“), „тако да је он врло подобан да се представи ’преливање’ прошлога стања у садашње“ (Ковачевић, 2016, стр. 378).

Метод супституције показује да је у свим деловима текстова могао бити употребљен и неки од претериталних глаголских облика, али је одабиром временски транспонованог облика презента постигнута одређена експресивност у синтаксостилистичком смислу. Како су у питању фрагменти путописа који су наративног карактера⁶, стилској ефективности такође доприноси транспо-

⁶ „Уколико један део текста жели да буде наративан, приповедна инстанца мора да исприча *иричу* у којој су приказани *гогађаји*“ (Бал, 2000, стр. 49). У сваком од издвојених фрагмената путописа Г. Божовића, приповедач прича причу о неком догађају, било

новани облик презента. Наративно употребљеним презентом, уместо неког прошлог глаголског облика, подстиче се непосредност збивања и радња се приказује као актуелна. Писац покушава да читаоцима приближи ток реализације радње. Врло значајну улогу у исказивању темпоралне прогресије радње о којој се приповеда има глаголски вид, односно аспектске варијанте презента – перфективна и имперфективна. Како је већ указано у анализи, темпоралној прогресивности највише доприноси перфективна форма глагола у презенту. Њој је конкурентан облик аориста, јер оба глаголска облика идентична су на прагматичком плану (и стилистички су маркирани облици), а када је у питању појава аориста у 3. лицу и презента, онда је сличност евидентна и са ортографског аспекта. Дилеме око „препознавања“ правог времена у овим контекстуалним околностима нису од великог значаја, управо због истог наративног капацитета оба глаголска облика (Станојевић, 2013, стр. 96), којима се придружује и перфективни перфекат. Битне разлике јављају се са појавом имперфективних форми – презента, перфекта или пак имперфекта, и тада на снази није прогресија догађаја већ се углавном изражава симултаност на временској оси. Наравно, тада се неизоставно морају укључити остали дискурзивни лингвистички фактори у анализу, како би се добио целокупан увид. Треба напоменути да експресивне вредности глаголских облика не представљају исту категорију у описивању употребних вредности тих форми и треба је разликовати од семантичке категорије. Заправо, „глаголски облици могу имати исту минималну семантику, али не и исти експресивни потенцијал“ (Станојевић, 2016, стр. 222).

На крају анализе треба нагласити да наративно употребљен презент није релативновременски употребљен облик, већ је временски транспонован (Танасић, 2005, стр. 376). Ослањајући се на Вет. 2008, Станојевић (2016, стр. 221) покушава да прецизније дефинише глаголска времена у српском језику, те констатује да се приликом употребе наративног презента не испуњава основни услов остваривања релативновременске употребе, јер се тачка временске перспективе поклапа са моментом говора, односно моментом наратије. У неким синтаксичким студијама, али и у дијалектолошкој литератури у поглављима о синтакси, наративно употребљен презент или приповедачки презент карактерише се као релативновременски употребљен. Како није остварен услов релативне употребе, јер се моменат говора поклапа са временском перспективом, а глаголска радња њима претходи, долази до временског транспоновања, те у описивању овакве употребе презента моменат говора не представља референтно полазиште.⁷

да је у питању тзв. екстерни приповедач или приповедач који је везан за лик, представљајући причу као стварну.

⁷ „Временска трансформација глаголских облика има своја правила устројавања, а најбитније је у томе чињеница, већ истакнута, да се ту моменат говора не јавља као

Компаративним методом сагледали смо стање у идиомима зетско-сјеничке дијалекатске зоне, како бисмо увидели да ли су резултати наших анализа део шире слике поменуте зоне или су у одређеној мери специфични. Пре свега, морамо напоменути да су синтаксички проблеми у дијалектолошким студијама недовољно истражени, односно помињани су узгредно, а карактеристике глаголских облика осветљаване су углавном на морфолошком плану. Као што смо већ приметили, многи дијалектолози, када говоре о употреби презента, сврставају наративну употребу у релативновременску. Тако у новопазарско-сјеничким говорима, у говору Бјелопавлића, у говору Ибарског Колашина, као и у зони Тутина, Новог Пазара и Сјенице, наративни презент је бележен у релативној употреби, јер се не прави дистинкција са временски транспонованим обликом (Барјактаревић, 1966, стр. 124; Ћупић, 1997, стр. 161; Божовић, 1998, стр. 113; Вељовић, 2018, стр. 116–117). И у староцрногорским говорима приметна је употреба приповедачког презента, с тим да је перфективни презент ретко у употреби, док се имперфективна варијанта јавља чешће (Пешикан, 1965, стр. 198). У многим студијама, класификација службе презента није ни поменута, већ су дате само карактеристичне морфолошке црте овог глаголског облика. Тако, на пример, источноцрногорски говори, мрковићки говор, као и говор Горњих Васојевића поред наставка *-м* за 1. лице једине презента, одликују се и старим наставком *-у* у појединим примерима (*оћу, нећу, моћу, вељу, вићу*), с тим што се архаизми типа *вељу, вићу* замењују аналошким облицима са наставком *-м* (*велим, видим*) (Стевановић, 1933–34, стр. 85; Вујовић, 1969, стр. 254; Стијовић, 2007, стр. 169). Ова одлика потврђује се и у грађи путописа Г. Божовића. Такође, поред екавских рефлекса јата у примерима презента, јављају се и (и)јекавски, нпр. *не смијем, бјезим, нијесам, смјешиају...* Ексерцирана грађа, која представља базу нашег истраживања употребе презента као наративно употребљеног глаголског облика, јесте показатељ да је у дијалекатски маркираним формама наративног текста изражена специфична употреба овог глаголског облика као временски транспоновоаног, а што је примећено и у већини истражених говора зетско-сјеничког дијалекта. Тако је и за савремени српски књижевни језик карактеристична описана употреба приповедачког презента, са свим прагматичко-стилистичким специфичностима које остварује на дискурзивном плану.

Извори:

Божовић, Г. (2019). За робовања. У: *Мој дивни Колашин: ѝриче и ѝућойиси из Сѝарої Колашина* (прир. Д. Бојовић) (415–419). Зубин Поток: „Стари Колашин“.

релевантна тачка за временско одмеравање. То и јесте разлог што се оваква употреба глаголских облика издваја и не меша са њиховом индикативном и релативном употребом, што је иначе честа пракса у нашој синтаксичкој традицији“ (Танасић, 2005, стр. 347).

Божовић, Г. (2019). Гредом. У: *Мој дивни Колашин: ирче и иуиойиси из Сїарої Колашина* (прир. Д. Божовић) (420–424). Зубин Поток: „Стари Колашин“.

Литература:

- Барјактаревић, Д. (1966). *Новоїазарско-сјенички іовори*. Београд: Институт за српскохрватски језик.
- Вал, М. (2000). *Naratologija. Teorija priče i pripovedanja*. Београд: Народна књига – Alfa.
- Божовић, М. (1998). *Говор Ибарскої Колашина*. Приштина: Нови свет – Институт за српску културу.
- Божовић, Ј. (2015). Наративно употребљен презент у приповеци *Гредом* Григорија Божовића. *Радови Филозофскої факултета*, 17, I, 105–110.
- Вељовић, Б. (2018). Синтакса глаголских облика у говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице. *Срїски дијалектолошки зборник*, LXV (1), 1–476.
- Вујовић, Л. (1969). *Мрковићки дијалекат (с країким осврїом на сусједне іоворе)*. Београд: Институт за српскохрватски језик.
- Вуковић, Ј. (1967). *Синтакса ілаіола*. Сарајево: Завод за издавање уџбеника.
- Ивић, М. (1958). Систем личних глаголских облика за обележавање времена у српскохрватском језику. *Годишњак Филозофскої факултета у Новом Саду*, III, 139–152.
- Ковачевић, М. (2006). Стилске доминанте у Божовићевој причи „Први пут у Новом Пазару“. У: Д. Божовић (ур.), *Језик и сїил Гриіорија Божовића (77–91)*. Косовска Митровица – Зубин Поток: Филозофски факултет – „Стари Колашин“.
- Ковачевић, М. (2016). Глаголски облици с претериталним значењем у приповиједи „Уклетва“ Григорија Божовића. У: Д. Андрејевић и А. Костић Тмушић (ур.), *Поеїика Гриіорија Божовића (373–385)*. Косовска Митровица – Ниш – Зубин Поток: Филозофски факултет – Филозофски факултет – Културни центар „Стари Колашин“.
- Maretić, T. (1963). *Gramatika: hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Пешикан, М. (1965). Староцрногорски средњокатунски и љешански говори. *Срїски дијалектолошки зборник*, XV.
- Радовановић, М. (1969). О наративним глаголским облицима. *Прилози ирочавању језика*, 49–59.
- Станојевић, В. и Ашић, Т. (2008). *Семанїика и ираїмаїика ілаіолских времена у француском језику*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.
- Станојевић, В. (2013). Темпорална прогресија и њено изражавање у наративном дискурсу. *Научни сасїанак слависта у Вукове дане*, 42 (1), 293–104.
- Станојевић, В. (2016). Од неутралности до експресивности у употреби глаголских времена. *Научни сасїанак слависта у Вукове дане*, 45 (1), 215–225.
- Стевановић, М. (1933/34). Источноцрногорски дијалекат. *Јужнословенски филолої*, XIII, 1–129.
- Стевановић, М. (1986). *Савремени срїскохрватски језик II*. Београд: Научна књига.
- Стијовић, Р. (2007). Говор Горњих Васојевића. *Срїски дијалектолошки зборник*, 54, 1–321.

Танасић, С. (1996). *Презент у савременом српском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ.

Танасић, С. и др. (2005). *Синтакса савременој српској језика: једноставна реченица*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска.

Ђупић, Д. (1997). *Говор Бјелойавлића*. Београд: Институт за српскохрватски језик.

Jovana D. Bojović

Institute for the Serbian Language of the Serbian Academy of Sciences and Arts (SASA)

On narrative present and its dialect base in the Božović's story-telling texts from Ibarski Kolašin

Summary. This paper is focused on the usage differentiation of the two present tense aspect variants, as a narrative-used verb form, on the example of the excerpts from the travel writings of Grigoriје Božović, entitled “*Za robovanja*” i “*Gredom*”. From the syntax-stylistic and syntax-semantic aspects, including the psycholinguistic moments, the character of time-transposed present tense in the expressing past actions is singled out and explained. From the standpoint of dialectology, it is shown to what extent the narrative usage of the present tense in the Božović's characters speech is represented and by what context occasions it is motivated. Apart from this, it is found out how the state noted by the analysis corresponds with the one in the neighboring idioms of zetsko-sjenicki dialect, how the obtained survey represents the specific quality of the Ibarski Kolasin speech, and how much the narrative present tense is characteristic for the contemporary Serbian language. The stress of this research is not put on the sentence level, but on the discourse level, because it enables broader study from the point of view of an aspect.

Keywords: Present tense, Past tense, narrative usage, identification, Ibarski Kolašin, Grigoriје Božović.